

Dr. Csapó Benő¹¹; Iskolai szelekció Magyarországon az ezredfordulón

A tudásszintet és a képességek fejlődését felmérő vizsgálataink során kiemelten foglalkozunk a tanulók közötti különbségekkel, továbbá annak feltárásával, milyen tényezők hozzák létre e különbségeket, és az iskolarendszer hogyan kezeli azokat. E felmérésekben rutinszerűen gyűjtjük a tanulók családi hátterére, a szülők iskolázottságára vonatkozó adatokat. Az utóbbi évek elemzései azt mutatják, hogy a tanulók között a hasznosítható tudás és a képességek fejlettsége tekintetében igen jelentős különbségek alakulnak ki. E különbségeket az iskolarendszer – a demokratikus alapelveknek és a hatékony oktatásszervezési módszereknek ellentmondva – a tanulók elkülönítésével, néha a szegregációig elmenő szelektálásával kezeli. A következőkben néhány felmérés eredményét felhasználva illusztrálok, milyen mértékű különbségeket hoz létre a szelekció az iskolai osztályok között, és milyen mértékben magyarázható az osztályok átlagos teljesítménye közötti különbség a szülők iskolázottságával.

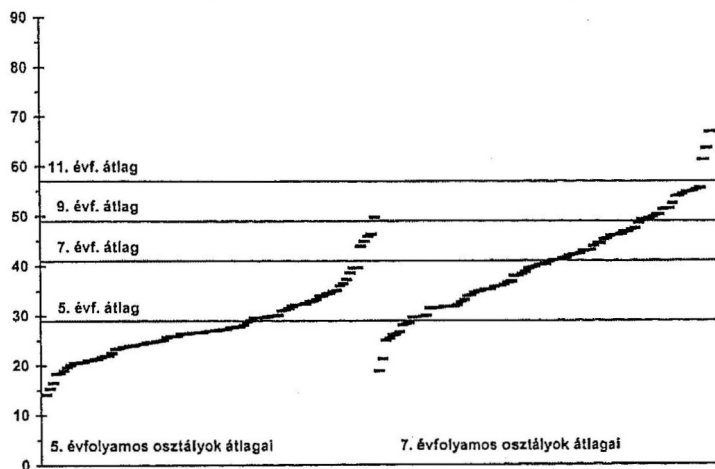
Az iskoláink közötti különbségekre a 2000-ben elvégzett OECD PISA vizsgálatok eredményei hívták fel a szélesebb szakmai közvélemény figyelmét. Kiderült, hogy Magyarország ebben a tekintetben a harmadik legrosszabb helyen áll a nemzetközi listán. Továbbá azok közé az országok közé tartozunk, amelyekben a tanulók családjának társadalmi-gazdasági státusza a legnagyobb mértékben meghatározza a tanulók teljesítményeit. A PISA felmérés azért is fontos számunkra, mert a különbségeket más országok hasonló adataihoz viszonyítva mutatta meg. Így rögtön azt is látjuk, hogy az iskolák közötti különbségek nem szükségszerűen ilyen nagyok, és a legjobb teljesítményt éppen azok az országok mutatták fel, ahol az iskolák közötti különbségek a legkisebbek.

---

¹¹ A szerző egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudomány Tanszékén, valamint az MTA-SZTE Képességkutató Csoportjának munkatársa.

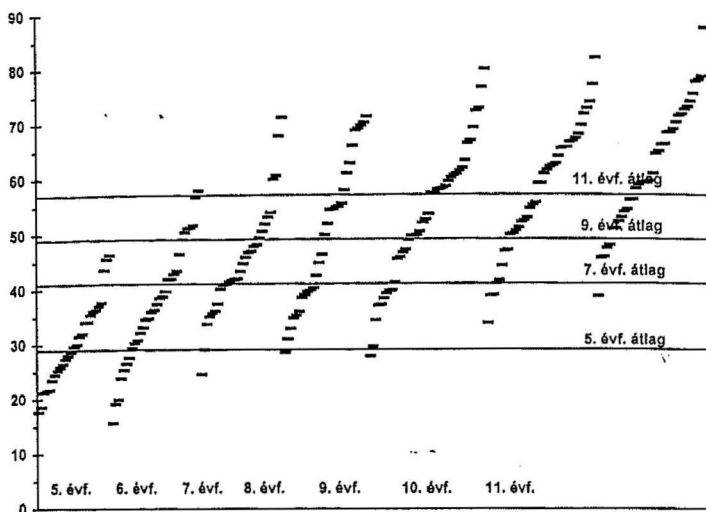
Az osztályok közötti különbségek megítéléséhez egy másik viszonyítási keretet is kínálhatunk. Ha olyan képességeket vizsgálunk, amelyek fejlődése több évig tart, és a különböző korú mintákat ugyanazzal a teszttel mérjük fel, akkor az iskolák közötti különbségeket közvetlenül összevethetjük az életkori különbségekkel. Vizsgálatainkban a mintavétel egysége az iskolai osztály volt, ezért a következőkben iskolák helyett osztályokra végzett elemzéseket mutatok be.

Az egyik legtöbbet vizsgált képesség az induktív gondolkodás. Mivel jól jellemzi a tanulók általános intellektuális fejlettségét, több kutatási programban is használtuk az induktív gondolkodás tesztet. Többek között 1999-ben elvégeztünk e tesztel egy országosan reprezentatív adatfelvételt az 5., 7., 9. és 11. évfolyamon, összesen közel 8000 tanulóval. E vizsgálat adatait felhasználva elemezhetjük az osztályok közötti különbségek mértékét is. Az 5. és a 7. osztályok átlagos eredményeit az 1. ábra mutatja be. Az ábrákon az egyes osztályok átlagát egy-egy kis vonal jelzi. Az egyes évfolyamok átlagát pedig a grafikont átmetsző vízszintes vonalak mutatják, ezekhez viszonyítva leolvasható, hogy egy konkrét osztály tanulóinak átlagos fejlettsége milyen életkornak felel meg.

1. ábra

*Az 5. és a 7. évfolyamos osztályok átlageredményei
egy országos felmérésben*

2. ábra

*Az osztályok átlageredményei
egy nagyváros összes iskolájára kiterjedő felmérésben*

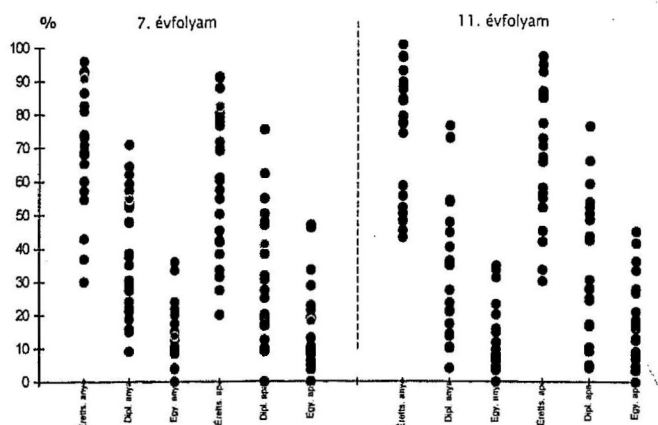
Amint az az ábrán megfigyelhető, egy-egy korcsoporton belül a legmagasabban és a legalacsonyabban teljesítő osztályok átlagos fejlettsége között hozzávetőlegesen 4-6 év fejlődésnek megfelelő különbségek vannak. Például több hetedikes osztály átlaga mélyen az ötödikeseké alatt van, míg más osztályok a tizenegyedikesek átlagát is jóval túlteljesítik.

Hasonló módon szemléltethetjük a településeken belüli szelekciós folyamatok eredményeit egy város adataival. A 2. ábrán egy nagyváros tanulóinak induktív gondolkodás teszten elért eredményeit mutatjuk be olyan formában, ahogy az országos vizsgálat adataival is tettük. Ebben az esetben az ötödiktől a tizenegyedik évfolyamig a város összes iskoláját felmértük, így évenkénti adatokkal rendelkezünk. Az összkép hasonló ahhoz, amit az országos felmérés során tapasztaltunk, minden évfolyamon igen nagy, sok éves fejlődésnek megfelelő különbség van az osztályok átlagai között. Itt is találtunk az átlagtól lényegesen lemaradó és az annál sokkal jobban teljesítő osztályokat is. Például látunk az ábrán a

tizenegyedikesek szintjén teljesítő hatodikos osztályt, de az ötödikesek átlagát el nem érő kilencedikest is. Ezek a különbségek már nem magyarázhatóak változtathatatlan helyi adottságokkal, regionális különbségekkel vagy a település sajátosságaival, hiszen az összes iskola ugyanazon a településen van, fenntartója megegyezik. A tanulók – elméletileg – bárhol laknak is a városon belül, bármelyik iskolába eljuthatnának. Nagyobb városokban a szélsőségesen nagy különbségek kialakulását éppen ez teszi lehetővé: a „felkapott” iskolákba a tanulók akár a város másik végéből is átjárnak.

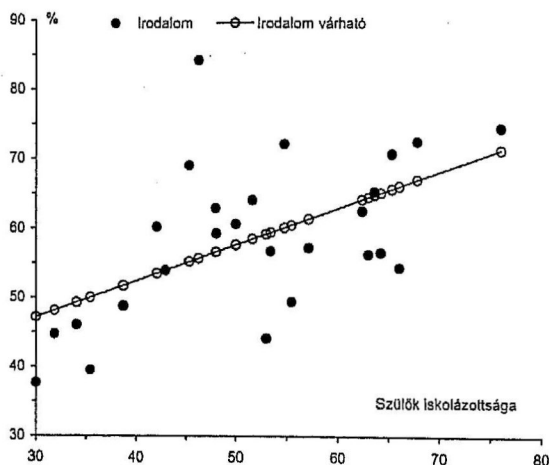
Más tesztekkel végzett hasonló elemzésekkel meg lehet mutatni azt is, hogy nagyobb az osztályok közötti különbségek mértéke, ha az iskolai tárgyakhoz közvetlenül nem kötődő általános képességeket vizsgálunk, míg kevésbé jelzi a szelekció hatását az iskolában elsajátított tudás közvetlen felmérése. A közvetlen tanítási gyakorlatban így kevésbé tűnnek fel az intellektuális fejlődésben kialakuló különbségek, azonban ha a tanulók szokatlan feladatokat kapnak, vagy tudásukat újszerű helyzetekben kell alkalmazniuk, felszínre kerülnek a jelentős eltérések.

Sokféle tapasztalat bizonyítja, hogy az iskolai osztályok eredményei közötti különbségeket nagyrészt a tanulók családi hátterének különbségeivel lehet magyarázni. Például ha megvizsgáljuk az egyes iskolai osztályokba járó tanulók szüleinek iskolai végzettségét, még egy településen belül is jelentős eltéréseket találunk. A 3. ábra egy szegedi felmérés adatait mutatja be. Mintegy harminc, reprezentatív módon kiválasztott hetedik és tizenegyedik évfolyamos osztály tanulóinak közötti különbségeket szemlélteti a szülők iskolázottsága tekintetében. Minden kör egy-egy osztályt reprezentál, azt mutatja meg, hogy a szülők hány százaléka rendelkezik abban az osztályban legalább a vízszintes skálán feltüntetett végzettséggel. A pontsorok ugyanazokat a hetedikes illetve tizenegyedikes osztályokat jellemzik más-más módon. A különbségek szembetűnőek. A hetedik évfolyamon például van olyan osztály, ahol az anyáknak csak 30, és van olyan, ahol 95 százaléka rendelkezik érettségivel. Hasonlóan nagy különbségeket látunk, ha a diplomák arányát vesszük figyelembe. Például van olyan osztály, ahol az apák között nincs egyetlen végzett, és van olyan is, ahol több mint 40% rendelkezik egyetemi diplomával. Az ábra két oldalát összehasonlítva azt látjuk, hogy a középiskolai osztályok között hasonlóan nagyok a különbségek.

3. ábra

Az osztályok közötti különbségek a tanulók szüleinek iskolai végzettsége szerint

4. ábra

A 7. évfolyam irodalom teszt eredményeinek osztályonkénti átlaga a szülők iskolázottságának függvényében

A tanulók iskolai eredményeinek különbségei nagyrészt külső tényezőkkel, ezen belül is főleg a szülők iskolázottságának különbségeivel magyarázhatóak. Ezt szemléltethetjük a 4. ábrán. Itt a korábban elemzett kétféle különbséget – a tanulók teljesítményeiben és a szülők iskolázottságban lévő különbséget – együttesen vizsgáljuk. Az ábra vízszintes tengelyén a két szülő iskolázottságát együttesen, egy százpontos skálán jelenítjük meg. A függőleges tengely a tanulóknak az irodalom teszten elért teljesítményeit mutatja. A pontok ezen az ábrán is egy-egy osztályt ábrázolnak, a pont helyzetét az osztály két átlaga határozza meg. A két átlag meglehetősen szorosan összefügg, a jobb családi háttérrel rendelkező osztályok általában jobban teljesítenek. Az ábrán feltüntettük a regresszió-elemzéssel meghatározott egyenest: az egyes osztályok eredményei ezen az egyenesen lennének, ha pontosan a szülők iskolázottsága alapján várható eredményt érnének el. Látható, hogy az összefüggés csak tendencia-szerűen jelenik meg, néhány osztály jobb, mások gyengébb eredményt értek el a regressziós egyenes által megjósolt várható értéknél.

Amint láttuk, az iskolai osztályok teljesítményei között nagy különbségek alakulnak ki, és ezek jelentős része a tanulók családi háttérének különbségeivel magyarázható. Az iskolában erős szelekciós mechanizmusok működnek. Az eltérő háttérű tanulók különböző osztályokba sorolásával a különbségek kikerülnek a pedagógusok látóköréből, csökken a kiegyenlítődés esélye. A különbségek növekedése jelentős társadalmi rétegek leszakadását, szegregációját eredményezheti.

Az előadásban bemutatott adatok forrásai:

Csapó Benő: Az osztályok közötti különbség és a pedagógiai hozzáadott érték. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 269-297.

Csapó Benő: Az iskolai osztályok közötti különbségek és az oktatási rendszer demokratizálása. *Iskolakultúra*, 2003. 8. sz. 107-117.

Csapó Benő: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelenés alatt.